

СТИЛІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА МОДЕЛЬ ПРИ АНАЛІЗІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Випуск 34. Том 1. Херсон, 2018. С. 56-62. (у співпраці з Лебедевою Н.М.)

Статтю присвячено ролі стилістичного контексту при аналізі художнього тексту. Розглянуто типові різновиди стилістичного контексту і встановлено, що стилістичний контекст визначається природою стилістичної інформації, що є результатом контекстуальної опозиції словникового значення та оказіонального смислу слова. Проаналізовано проблеми відхилення від норм контексту.

Ключові слова: стилістичний контекст, контекстуальна опозиція, маркованість, денотативне та конотативне значення, відхилення від норми.

Загальновідомо, що форма слова, окреме слово або словосполучення стають реальними об'єктами стилістики, якщо їх об'єднує стилістично маркований контекст. У дослідженнях із аналізу тексту саме контексту надається велике значення. Про це свідчать висловлювання про важливу роль контексту при визначенні відносин між мовними одиницями, наявність великої кількості робіт на матеріалі конкретних творів.

Термін «стилістичний контекст» вперше був введений М. Ріффатером, який розглядає контекст як лінгвістичну модель, яка раптово порушується непередбачуваним елементом, і в результаті цього виникає контраст, який є стилістичним стимулом. Без урахування контексту стилістичний прийом – беззмістовний знак, здатний тільки привернути увагу одержувача повідомлення [6, с. 210-211].

Актуальність нашої статті зумовлена тим, що стилістична значущість контексту криється у відношеннях, які виникають між двома елементами, що

«ззіштовхуються»: без їх взаємодії у мовленнєвій послідовності не виникає ніякого ефекту. Іншими словами, стилістичні контрасти, як і всі інші опозиції у мові, утворюють структуру. Ефект контрасту, створеного опозицією «нейтральне – стилістично марковане», розглядається М Ріффатером у прямій залежності від передбачуваності або непередбачуваності, дозволених контекстом [5, с.161].

На наш погляд, запропоноване М. Ріффатером визначення стилістичного контексту є вірним, але недостатнім, оскільки воно розкриває тільки один аспект функціонуючого слова – його інтенсивність, тобто різну ступінь ефективності або впливу. Дійсно, контекст і мовна ситуація є основними факторами, що впливають не тільки на створення стилістичного змісту, постійного для цього типу дистрибуції, а й ступінь стилістичної інтенсивності. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що ідеї М. Ріффатера у значній мірі засновані на психологічному розумінні процесу комунікації, і його вихідною тезою є не об'єктивна лінгвістична сутність стилістичного факту, а враження, що виникають у реципієнта в процесі читання.

Основними показниками стилістичного контексту є повтори, контрасти, еквівалентність елементів в еквівалентних позиціях і пов'язане з цим чинником явище іррадіації, тобто контекстуальне зближення слів за змістом або характером конотації під впливом їх близькості в контексті: накопичення передбачуваності та порушення її транспозиції, тобто вживання слів із незвичайною предметною віднесеністю, порушення звичайної предметної сполучуваності, їх вживання у незвичній синтаксичній конструкції, а також встановлення максимуму контекстуальних зв'язків як у парадигматиці, так і в синтагматиці [1, с. 67-75].

У лінгвостилістичній літературі виділяють наступні типові різновиди стилістичного контексту: контекст словосполучення, контекст речення, понадфразовий контекст, контекст мовного твору [1, с. 94]. Перші два типи об'єднуються терміном «мікроконтекст», другі – «макроконтекст». Отже, мікроконтекст – найближче оточення одиниць, яке обмежує обсяг їх значень

або реалізує, фіксує, виявляє їх значення; макроконтекст – оточення одиниці будь-якої довжини, яке визначає поведінку всіх залучених у художній твір мовних одиниць.

При недостатності стилістичного контексту використовується ситуативний контекст, який може бути представленим у трьох основних формах: життєва ситуація, яку відображає реальну ситуацію спілкування; мовна (текстова або підтекстова) ситуація – форма спілкування у конкретній ситуації у вигляді її експліцитного чи імпліцитного змісту; паралінгвістичний контекст – система екстралінгвістичних факторів, які розкривають певну стилістичну інформацію мовного висловлювання.

Таким чином, стилістичний контекст визначається природою і характером стилістичної інформації. Суть стилістичної інформації полягає в семантичній двоплановості, що є результатом контекстуальної семантичної опозиції словникового значення і okazіонального смислу. Специфіка стилістичної інформації полягає у подвійному змісті, а сутність стилістичного ефекту – в його подвійному сприйнятті.

Протиставлення нейтрального контексту стилістичному за ознакою нерегулярного / регулярного чергування елементів, хаотичного / нехаотичного розподілу, синтаксичної нейтральності / синтаксичної експресивності або наявності / відсутності непередбачуваних елементів не вичерпують усіх характеристик стилістичного контексту. Контекст, у якому немає відхилення від загального принципу нерегулярності текстової структури, також може бути стилістично значущим.

Слід зазначити, що контекст із ознаками нерегулярності структури зазвичай за обсягом не виходить за межі одного або двох абзаців і знаходиться в оточенні контексту з елементами, які регулярно чергуються. Контраст між цими двома видами контексту є стилістично релевантним, і так званий нейтральний контекст також набуває значущості.

Що стосується смислів, що народжуються випадковими контекстами і ситуаціями спілкування, то тут думка М. Ріффатера про те, що кожному

стилістичному явищу відповідає свій власний стилістичний контекст, видається справедливою. М. Ріффатер підкреслює, що стилістичну структуру тексту утворює послідовність маркованих елементів у контрасті з немаркованими у цьому контексті елементами [5, с. 158-160]. Ця концепція, методично цінна при виділенні стилістично забарвлених одиниць, розвиває метод ідентифікації, запропонований Ш. Баллі, але не може бути застосована по відношенню до художніх текстів, позаяк не містить вказівок для стилістичного аналізу цілісного тексту.

Відхилення від норми контексту в нашому розумінні дещо відрізняється від точки зору М. Ріффатера. Точкою відліку, за М. Ріффатером, є тільки контекст у його лінійній розгорнутості безвідносно до норми твору, до якого він входить, до норми індивідуального стилю письменника, а також до норми жанру, літературного напрямку і особливостей мови художньої літератури певного періоду. М. Ріффатер, вважає, що будь-яка маркована одиниця є відхиленням від норми [7, с. 318]. Недотримання норми контексту викликає так званий ефект помилкового очікування.

Насправді ж, відхилення від норми контексту обмежені випадками, які складають контраст не тільки з найближчим контекстом, а й з усім твором у цілому; із літературними традиціями і особливостями індивідуального стилю письменника, які обумовлені історичною нормою жанру і літературного твору. У цьому зв'язку звертає на себе увагу зауваження О.М. Мороховського щодо того, що ефект помилкового очікування може реалізуватися не тільки в контексті певного художнього тексту, а й в контексті парадигматичного ряду творів, що об'єднуються загальною епохою, літературним напрямом або школою, традиціями жанру, загальним автором [4, с. 72].

Визначення природи відхилення від норми стилістичного контексту ще не є відповіддю на питання про стилістичну значущість художнього тексту, бо, по-перше, будь-який художній текст уже стилістично значущий завдяки тим приращенням смислу, які його елементи набувають у художньому творі. По-друге, не будь-яке відхилення від норми є стилістично значущим:

відхилення від норми набуває стилістичного значення лише тоді, коли в його основі є своя норма, тобто, коли відхилення перестає сприйматися як довільна похибка по відношенню до граматичних правил. По-третє, мають місце випадки, коли художній текст повністю відповідає літературній і текстовій нормі, тобто в тексті немає непередбачуваних елементів, що становлять контраст до найближчого оточення, до всього твору, до індивідуального стилю письменника.

Нарівні з терміном «прирощення смислу» в лінгвістичній літературі вживають термін «образність». Образність виникає в результаті зіставлення двох понять або заміни одного поняття на інше. У художньому творі кожен елемент потенційно образний, тобто здатний прийняти на себе додаткове функціональне навантаження [2, с. 25-26]. Засобами образності у вузькому розумінні слова є фігури мови. Однак образність виникає не тільки при вживанні спеціальних стилістичних прийомів. Звичайні «необразні» слова в художньому тексті можуть стати «образними» і, навпаки, те, що з точки зору семантики є мовною метафорою, у художньому тексті може бути лише образною функцією.

У такому розумінні образність являє собою художню вмотивованість елемента твору, поєднання у ньому номінативного значення із більш загальним, що витікає із його функціонування у певному художньому тексті. Очевидно, що прирощення смислу набагато ширше образності: будь-який подібний смисл художнього твору є прирощенням, але не будь-яке прирощення смислу є образністю. Прирощення смислу включає в себе не тільки двоплановість змісту, а й авторську оцінку зображуваного світу, відбір елементів тексту і подачу матеріалу, що відображають світобачення.

Для стилістичної норми є характерним те, що вона допускає індивідуальні відхилення як норми мовленнєвої поведінки, демонструючи при цьому складне поєднання колективних, суб'єктивних та інтерсуб'єктивних факторів у мовній діяльності, без аналізу яких не може

бути зрозумілим жоден факт стилістично маркованого вживання мовної одиниці.

Це положення пояснює існування у стилістичному узусі своїх нормативів, які не збігаються із літературною нормою мови. Сучасний стан мови прямо вказує на те, що перетин різних стильових пластів став стилістичною нормою – зразком, до якого прагне мовний акт із метою досягнення найбільшої виразності спілкування.

На думку Ю. М. Лотмана, «зняття заборон» може бути значимим, якщо текст проектується одночасно на дві системи закономірностей: систему, в якій певна послідовність елементів виступає як єдино можлива структура очікування, і систему, яка вводить у будь-які інші ряди передбачуваності, що скасовують перший тип [3, с.101]. Виходячи з цього положення, можна припустити, що можливе протиставлення контексту, в якому всі елементи відповідають літературній нормі, тобто всі елементи передбачувані, контексту, в якому на тлі передбачуваних елементів вживаються непередбачувані, що є порушенням норми контексту. Слід також додати, що контраст стилістично значущого і стилістично нейтрального не завжди експлікується у контексті і залежить від місця складових одиниць у системі мови, неповноцінності міжстильової синонімії, потенційних стильових особливостей тих чи інших системних підрозділів мови (частин мови, стійкості або нестійкості словосполучень тощо).

У зв'язку з вищезазначеним, стає очевидним, що будь-який художній текст має стилістичну значущість, оскільки він складається із декількох рівнів змісту, а денотативне значення його елементів включає ті нарощення змісту, яке вони отримують як одиниці художнього твору; стилістичний смисл у художньому творі отримують як мовні одиниці, що відповідають нормі, так і мовні одиниці, що порушують норму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.». 3-е изд. М.: Просвещение, 1990. 300 с.
2. Кухаренко В.А. Лингвистическое исследование английской художественной речи: учебное пособие. Одесса: ОГУ им. И.И. Мечникова, 1973. – 60 с.
3. Лотман Ю.М. Стихотворения раннего Пастернака и некоторые вопросы структурного изучения текста // Труды по знаковым системам. Тарту, 1969. С. 98-101.
4. Мороховский А.Н. К понятию прецикла стилистического анализа художественного текста // Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. Киев: Вища школа, 1978. С. 68-75.
5. Riffaterre M. Criteria for Style Analysis // Word, 1959. Vol.15. P. 154-174.
6. Riffaterre M. Stylistic context // Word, 1960. Vol.16. P.207-218.
7. Riffaterre M. Stylistic function. In: Proceedings of the ninth international congress of linguistics. Cambridge: Univ. Press 1962. 316-322.
8. [https:// en.wikipedia.org/wiki/Michael_Riffaterre](https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Riffaterre)

The article is devoted to the role of the stylistic context in the process of analysis of a literary text. Stylistic relevance of the context consists in the relations that arise from the opposition “neutral-stylistically marked”. Key indicators of the stylistic context (repetitions, contrasts, etc.) give rise to the phenomenon of irradiation: contextual convergence of words in terms of content or nature of the connotation under the influence of their proximity in the context. Stylistic information consists in the semantic duality caused by the contextual semantic opposition of the dictionary and occasional meanings of a lingual unit; the essence of the stylistic effect is its dual perception. Opposition between the neutral and stylistic contexts on the basis of irregular/regular alternation of elements, chaotic/non-chaotic distribution, syntactic neutrality syntactic expressiveness, or the presence/absence of unpredictable elements does not exhaust all the

characteristics of the stylistic context. A context with an irregular structure usually does not exceed one or two paragraphs and is surrounded by a context with regularly alternating elements, due to which the so-called neutral context also becomes stylistically marked. Determination of deviation from the norm of the stylistic context is not yet the answer to the question of the stylistic significance of a literary text as any artistic text is already stylistically meaningful due to additional meanings its elements acquire in the work of fiction. The growth of meaning in a literary text includes not only the duality of the content, but also the author's assessment and reflection of the world.

Keywords: stylistic context, contextual opposition, marked element, denotative and connotative meaning, deviation from the norm.

Статья посвящена роли стилистического контекста при анализе художественного текста. Рассмотрены типичные разновидности стилистического контекста и установлено, что стилистический контекст определяется природой стилистической информации, возникающей в результате контекстуальной оппозиции словарного и окказионального значения слова. Проанализированы проблемы отклонения от норм контекста.

Ключевые слова: стилистический контекст, контекстуальная оппозиция, маркированность, денотативное и коннотативное значение, отклонение от нормы.